

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота
магістра

з теми: **МОВЛЕННЯ ЛЮДИНИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ
СВІТУ**

Виконала: студентка 2 курсу групи Ukr1-M20z
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
Грицук Ірина Ярославівна

Керівник: Коваленко Н.Д., доктор філологічних
наук, доцент, доцент кафедри української мови

ЗМІСТ

Умовні скорочення.....	3
ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ФРАЗЕОЛОГІЇ	18
1.1. Стан і перспективи ареального опису фразеології.....	18
1.2. Лінгводидактичні можливості фразеології.....	31
Висновок до розділу.....	45
РОЗДІЛ 2. ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ	47
Висновок до розділу.....	61
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ	62
3.1. Загальні ознаки фраземіки західноподільських говірок.....	62
3.2. Особливості структурно-семантичних моделей фразем.....	67
3.3. Ареальний аналіз фразем.....	70
Висновок до розділу.....	82
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	88

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Умовні скорочення назв населених пунктів

Вн	смт Віньківці	Віньковецького р-ну	Хмельницької обл.
Вр	с.Врублівці	Кам'янець-Подільського р-ну	
Гр	с.Горошова	Борщівського р-ну	Тернопільської обл.
Дн	ст. Дунаївці	Дунаєвецького р-ну	Хмельницької обл.
Др	с.Дерев'яни	Кам'янець-Подільського р-ну	
Зл	с.Зелене	Волочиського р-ну	
Злн	с.Зелена	Чемеровецького р-ну	
Злч	с.Зеленче	Дунаєвецького р-ну	
Зр	с.Зарічанка	Чемеровецького р-ну	
Ів	с.Іванків	Борщівського р-ну	Тернопільської обл.
Івн	с.Іванківці	Городоцького р-ну	Хмельницької обл.
Кд	с.Кадиївці	Кам'янець-Подільського р-ну	
Км	с.Комунар	Кам'янець-Подільського р-ну	
Кр	с.Курівка	Городоцького р-ну	
Крм	с.Кормильче	Чемеровецького р-ну	
Крч	с.Карачієвці	Віньковецького р-ну	
Кс	с.Косиківці	Новоушицького р-ну	
Кт	с.Китайгород	Кам'янець-Подільського р-ну	

Лс	с.Лісоводи	Городоцького р-ну	
МК	с.Мала Кужелівка	Дунаєвецького р-ну	
Мк	с.Маків	Дунаєвецького р-ну	
Мн	с.Монастирок	Борщівського р-ну	Тернопільської обл.
МО	с.Майдан-Олександрівський	Віньковецького р-ну	Хмельницької обл.
Нг	с.Нігин	Кам'янець-Подільського р-ну	
Ор	с.Оринин	Кам'янець-Подільського р-ну	
Пл	с.Пилипківці	Новоушицького р-ну	
ПХ	с.Пилипи-Хребтіївські	Новоушицького р-ну	
Рх	с.Рахнівка	Дунаєвецького р-ну	
См	сміт Смотрич	Дунаєвецького р-ну	
СУ	сміт Стара Ушиця	Кам'янець-Подільського р-ну	
Схк	с.Сахкамінь	Кам'янець-Подільського р-ну	
Цк	с.Цикова	Чемеровецького р-ну	
Чр	с.Черче	Чемеровецького р-ну	
Шд	с.Щидлівці	Чемеровецького р-ну	

Умовні скорочення джерел

- Бабич 1975   Бабич Н. Д. О фразеологическом словаре буковинских говоров. *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 5–13.*
- Гринчишин   Гринчишин Д. Г. Спостереження над фразеологією наддністрянських говірок. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови* : тези доп. Ужгород, 1978. С. 88–89.
- Грица   Грица Т. Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл. : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01. Харків, 1996. 181с.
- Грищенко   Грищенко П. П. Материали для диалектного фразеологического словаря украинского Полесья (село Лучанки Овручского района Житомирской области). *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 162–177.*
- Дзендзелівський   Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. України (лексика). Ужгород, 1993. Ч. III. 464 с.
- Доленко 1972   Доленко М. Т. Фразеологічний словник Поділля. *Питання фразеології східнослов'янських мов* : тез. доп. Київ, 1972. С.141–142.
- Доленко 1975а   Доленко М. Т. Із спостережень над діалектною фразеологією Поділля. *Українське мовознавство. 1975. Вип. 3. С. 102–107.*
- Доленко 1975б   Доленко М. Т. Материали для словаря диалектных фразеологизмов Подолья. *Вопр. фразеологии. Тр.*

СамГУ. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 131–161.

- Івченко Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. Харків : Око, 1996. 160 с.
- Кірілкова Кірілкова Н. В. Фразеологічний словник волинських говірок. Рівне–Острог, 2013. 192 с.
- Коваленко Коваленко Н. Д. Слова з язика, як бджоли з вулика: матеріали до словника подільських і волинських говірок Хмельниччини. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2011. 144 с.
- Лавер 1992 Лавер В. И. Фраземика українских диалектов карпатского региона : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1992. 50 с.
- Левченко Левченко М. Казки та оповідання з Поділля : в записках 1850–1860 р. Київ, 1928. Вип. I–II. 598 с.
- Лєснова Лєснова В. В. Номінація людини та її рис у східнословобожанських українських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 1999. 21 с.
- МСБГ Матеріали до словника буковинських говірок : навчальний посібник / укл. В. А. Прокопенко та ін. Чернівці, 1971–1979. Вип. 1–6.
- Номис Приказки, прислів'я, і таке інше. Уклав М. Номис. Київ, 1993. 768 с.
- Онишкевич Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Київ, 1984. Ч. 1–2.
- Прадід Прадід Ю. Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок). *Мовознавство*. 1992. №5. С. 44–47.

- Сагаровський Сагаровський А. Слобожанські діалектні раритети. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку* : збірник наук. праць, присвячених пам'яті проф. С. П. Самійленка. Запоріжжя, 1996. С. 50–53.
- Сизько Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини : навчальний посібник. Дніпропетровськ, 1990. 100 с.
- ССНП Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. Харків, 1993. 172 с.
- Ступінська Ступінська Г. Ф., Битківська Г. Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.
- УДСХО Юрченко А. С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И. Украинский диалектный словарь Харьковской области (Фрагменты словаря). *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 192–207.
- Ужченко Ужченко В. Д. Матеріали до фразеологічного словника східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 1993. 195 с.
- ФСЛГСС Вархол Н. Д., Івченко А. О. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Пряшів, 1990. 160 с.
- ФСУМ Фразеологічний словник української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. Кн. I. 530 с. Кн. II. 984 с.
- Чабаненко Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. Запоріжжя, 1992. 165 с.

Шейковський   Быть подолянъ издаваемый К. Шейковскимъ. Киев,
1860. Вып. 2. Т. I.

Скорочення назв говірок

бойк. – бойківські

бук. – буковинські

гуц. – гуцульські

закарп. – закарпатські

зах.вол. – західноволинські

зах.под. – західноподільські

зах.степ. – західностепові

карп. – карпатські

лемк. – лемківські

наддніпр. – наддніпрянські

наддністр. – наддністрянські

надс. – надсянські

под. – подільські

поліс. – поліські

слобож. – слобожанські

с.-поліс. – середньополіські

сх.слобож. – східнослобожанські

сх.под. – східноподільські

сх.поліс. – східнополіські

сх.степ. – східностепові

ВСТУП

Фраземіка стає найбільш вдячним об'єктом мовних спостережень завдяки своїй високій виразності, досить прозорому процесу фразотворення, підвищеній експресивності. Більшість фразем становлять цілі твори мовної образності, котра закладена в них первинно, є живописним способом зображення осіб, предметів, явищ та ознак, ситуацій і різноманітних відносин.

Зазначимо, що у фразеосистемі великий пласт складають компаративні звороти як результат мовотворчого осмислення, а порівняння – одна з найдавніших форм пізнання і відображення дійсності.

Сталі вирази, що створені завдяки багатому життєвому досвідові, асоціативному мисленню, характеру світосприймання носіїв мови, виділяють то одну, то іншу ознаку будь-якого предмета, явища чи дії. Саме у фраземній системі мовленнєвої дійсності виразніше виявляється чуттєвий аспект мови.

Фразеологія як окремий розділ мовознавства інтенсивно розвивалась із початку ХХ ст. Дослідження джерел, семантики й структури фразем східнослов'янських мов створили міцну теоретичну базу для вивчення особливостей діалектних сталих висловів (А.С. Аксамитов, М.Ф. Алефіренко, В.Л. Архангельський, Н.Д. Бабич, А.М. Бабкін, Л.А. Булаховський, В.В. Виноградов, С.Г. Гаврін, Ю.О. Гвоздарьов, А.В. Жуков, В.П. Жуков, М.Т. Демський, І.Я. Лепешев, В.М. Мокієнко, Л.Г. Скрипник, В.М. Телія, Г.М. Удовиченко, М.М. Шанський та ін.). Багато зробили в цьому напрямі вихованці Харківського національного університету, академіки Л.А. Булаховський та І.К. Білодід, професори Л.Г. Авксентьєв, А.О. Білецький, В.С. Калашник, Л.І. Коломієць, Ф.П. Медведєв, В.Д. Ужченко, О.С. Юрченко та інші вчені, що вийшли із славнозвісної Харківської мовознавчої школи, основоположником якої був О.О. Потебня. У вченого немає спеціальних робіт, присвячених безпосередньо фразеології, але для вивчення фразеологічного багатства мови він зробив чимало [62].

В останні роки помітно зросло зацікавлення дослідників слов'янської фразеології проблемами ідеографічної або тематико-ідеографічної класифікації фразеосистем різних слов'янських мов як у практичному, так і в теоретичному аспектах. Вагомі теоретичні досягнення у сфері дослідження системних зв'язків і відношень між фразеологічними одиницями різних мов за останні 20-30 рр. дали поштовх до виникнення й розвитку нового напрямку в галузі фразеології – фразеологічної ідеографії. Перші спроби опису в ідеографічному аспекті багатого фразеологічного матеріалу, накопиченого фразеографією, є у працях М.Ф. Алефіренка [1; 2], Ю.О. Гвоздарьова [10], М.Т. Демського [17; 18; 19], А.М. Емірової [103; 104], А.О. Івченка [27–31], О.М. Каракуці [32], С.І. Кравцової [42], Т.В. Крисенко [45], В.М. Мокієнка [61], Ю.Ф. Прадіда [73-75], П.О. Редіна [76], Л.М. Рязановського [80], В.Д. Ужченка [87–93], Н.В. Щербакової [102] та ін.

У теоретичному плані це дозволить розв'язати таку проблему, як покриття лінгвістичного континууму фразеологічними зворотами. У практичному плані це дозволить створити ідеографічні словники окремих слов'янських мов або, принаймні, ідеографічні покажчики до існуючих словників, що є важливою передумовою об'єктивного порівняльного вивчення фразеології. Це дозволить перейти від порівняння окремих фразем до важливих теоретичних висновків.

Вагомим внеском у розвиток теорії фразеології є дослідження у сфері діалектної фразеології української мови, метою яких є вивчення особливостей діалектних фразеологізмів протягом існування і розвитку мови (Б.О. Ларін [49], Й.О. Дзендзелівський [20–22], В.В. Лавер [47; 48], М.В. Бігусяк [8], А.О. Івченко [26; 28–31], Н.Д. Вархол [9], В.Д. Ужченко [87–91], Д.В. Ужченко [95–97], Н.Д. Коваленко [33–38], З.С. Мацюк [53–56] та ін.). Це сприяє створенню нових фразеологічних словників.

Фразеологізми діалектного мовлення стали об'єктом ґрунтовних наукових досліджень кінця ХХ – початку ХХІ ст. Із-поміж публікацій, які

фіксують сучасний стан фразеологічної системи в кінці ХХ – початку ХХІ ст., особливо цінними є українські діалектні словники фразеологізмів:

- 1) північного наріччя (Г.Л. Аркушин, З.С. Мацюк, Г.М. Доброльожа);
- 2) південно-східного (В.Д. Ужченко, В.А. Чабаненко, Д.В. Ужченко);
- 3) південно-західного (Г.Л. Аркушин, Н.Д. Вархол та А.О. Івченко, Н.Г. Кірілкова, Н.Д. Коваленко, Г.Ф. Ступінська, Я.В. Битківська).

Аналіз цих лексикографічних праць підтверджує багатий фонд стійких сполучень слів в українській мові, широку амплітуду варіювань фразем в ареальній проекції та багатоплановість фразеологічної одиниці. Усе ж зауважимо, що словник фіксує певне значення фраземи у конкретній говірці й не передає більшості її семантично, структурних і стилістичних можливостей (ситуативних, контекстуальних тощо), що можуть виявлятися у реальному говірковому тексті. Багатогранність і специфічність фраземи так само виявляється у непередбачуваності її семантики, функції, виражальних можливостей у зв'язному тексті.

Доступними для фразеологів є, наприклад, фрагменти словників П.П. Грищенка (Житомирщина) [14], М.Т. Доленка (Вінниччина) [24], О.С. Юрченка, Л.І. Ройзензона, С.І. Ройзензона (Харківщина) [105], Т.М. Грици (Запоріжжя) [12]; проспекти словників Н.Д. Бабич (Буковина) [5], М.Т. Доленка (Поділля) [24], словники Н.Д. Коваленко (Західне Поділля) [33; 34; 38; 35]; картосхеми В.В. Лавера (Закарпаття) [48]; словники О.С. Юрченка, А.О. Івченка (Харківщина) [106], Г.М. Доброльожі (Полісся) [23], а також „Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини” Н.Д. Вархол, А.О. Івченка [9] (1990, реєстр – близько 2300 ФО), „Матеріали до фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу” В.Д. Ужченка (1993) [91], „Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу” В.Д. Ужченка, Д.В. Ужченка [94] (2002, 4-е видання; реєстр – 4727 ФО), „Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці” В.А. Чабаненка [101] (2001; реєстр – близько 3000 ФО), а також „Матеріали

до фразеологічного словника Харківщини” А.О. Івченка [28] (1993; реєстр – 200 ФО).

Вивчення лексики та фраземіки діалектних систем створює основу для узагальнень про шляхи розвитку не лише територіального мовлення, а й загалом національної мовної картини. Актуальними є систематизація та опис загального словникового фонду, дослідження мовних одиниць на часовому, просторовому та функціональному рівнях.

Над поповненням емпіричної бази фразем, поширених на окремих територіях, апробуванням різних методів і прийомів у з’ясуванні структурно-семантичних і функціональних особливостей фразеосистем українських говорів працюють Г.Л. Аркушин, Н.Д. Бабич, Д.В. Ужченко, Г.М. Доброльожа, Н.В. Кірілкова, Н.Д. Коваленко, З.С. Мацюк, Г.Ф. Ступінська, Д.В. Ужченко, М.Б. Яким та ін.

Загальноновизнаним фактом є те, що фразеологічний склад мови тісно пов’язаний із культурою та світоглядом народу. Тому діагностуюче значення має дослідження фразеологічних одиниць. Учені (Б.О. Ларін, С.П. Бевзенко) неодноразово вказували на важливе місце діалектної фразеології в системі наук [7; 49]. Гносеологічні й функціональні корені фразеологізмів слід шукати у безпосередньому мовному спілкуванні. Тому у семантиці фразеологічного складу будь-якої мови відбитий насамперед національний характер, мовою сучасної науки – менталітет.

Криза структурно-семантичної парадигми в середині 70 – на початку 80 рр. ХХ ст. у фразеології, увага до динамічних процесів (Б.О. Ларін, В.М. Мокієнко), лінгвокраїнонавчих можливостей фразем, які акумулюють і зберігають знання про навколишній віт, спонукали до пошуків нових аспектів дослідження фразеології. Інтереси вчених усе частіше пов’язувалися з прагматичним аспектом використання фразем, зі способами виявлення конотації та становленням внутрішньої форми фразеологічних одиниць, що тісно поєднані з образною основою та культурною семантикою, з увагою до так званої мовної картини світу, а отже – і до ідеографічного опису

(А.М. Емірова, Л.А. Лисиченко, Ю.Ф. Прадід) та етнокультурної атрибуції фразем, до способу організації знань, що складають зміст когнітивної семантики, аналіз якої здійснюється з використанням теорії прототипів, еталонів, концептів, стереотипів і под.

Зазначимо, що незважаючи на відчутне поживлення досліджень з лексики української діалектної мови, яке спостерігається останнім часом, діалектна українська фразеологія ще й досі залишається майже поза увагою українських діалектологів.

Об'єднуючись багатьма рисами з іншими говорами, подільський говір одночасно відмежовується від інших рядом важливих рис різних структурних рівнів – граматичної будови, звукового і словникового складу, наголошуванням.

З-поміж публікацій, що фіксують сучасний стан фраземіки подільського діалекту, особливої уваги заслуговують “Матеріали до словника діалектних фразеологізмів Поділля” М.Т. Доленка [24], у яких подано більше 300 фразем, і хоч не всі вони паспортизовані, все ж укладач зауважує, що записи здійснені лише на території Вінницької області, тобто фраземи західного ареалу подільського говору не увійшли до реєстру словника. Описуючи фраземи східноподільського ареалу за різними ознаками (граматичними, функціональними, семантичними і структурними), автор визначає “особливо розгалужений структурно-семантичний склад” та активність побутування “архаїчних, лексичних та фразеологічних одиниць” у західній частині Поділля, порівнюючи зі східною [24, с. 15].

Подільські говірки, як відомо, мають елементи старожитності та архаїчності, вирізняються особливими регіональними рисами, але через своє ареальне поширення виявляють досить розгалужені взаємовпливи з іншими південно-західними та південно-східними говорами [98, с. 460–461]. У структурному відношенні подільський говір не становить монолітної єдності, йому властива внутрішня диференціація: відносно чітко окреслюються західноподільська і південноподільська зони. Така внутрішня диференціація

склалася історично, переважно внаслідок впливів сусідніх говорів. Так, у західній частині подільського говору (на захід від р. Студениця) виділяються західноподільські говірки рядом характерних ознак, нерідко спільних з наддністрянським говором. Умовно сучасна територія Західного Поділля окреслюється межами південно-східних районів Тернопільської та південних районів Хмельницької областей.

На різних мовних рівнях подільського говору спостерігаємо неоднорідні діалектні особливості, що чітко окреслюють західну та східну зони [13, с. 80]. Умовно сучасна територія Західного Поділля окреслюється межами південно-східних районів Тернопільської області та південних районів Хмельницької.

У рамках кандидатської дисертації Н.Д. Коваленко [34; 36] здійснено комплексний аналіз фразем західноподільських говірок, виявлено структурно-семантичні моделі та їх ареальну проєкцію в українських говірках. У монографії «Фразеологія в українському діалектному мовленні» використано матеріал із говіркового мовлення Поділля для дослідження фразеології загалом українського діалектного континууму з увагою до складу та просторового варіювання фразеологізмів, специфіки їхнього поширення та функціонування в живому говірковому мовленні, текстової поведінки; обґрунтовано й апробовано прийоми текстозорієнтованого опрацювання народної фразеології; з'ясовано роль фразеологізмів у формуванні й відтворенні мовної картини світу українців [37].

Запропоновано методика автокоментування для записів та аналізу фразеологізмів говірок, що уможливить швидше та повніше наповнення емпіричної бази української мови.

Проте в сучасній діалектології ще немає окремого дослідження, в якому б описувалися семантико-граматичні типи фраземіки подільських говірок.

Актуальність роботи визначається тим, що в українській діалектології ще немає розгорнутого багатоаспектного дослідження семантики та структури

порівняно замкнутого фразеосемантичного поля «Мовлення людини», у якому б на широкому матеріалі літературних і локальних стійких мовних одиниць поряд з особливостями формування, динаміки й мотивування фразем розглядався характер віддзеркалення в них позамовної дійсності.

Отже, спеціальне вивчення даної теми є актуальним завданням лінгвістики, зокрема діалектологічної.

Із цих міркувань **об'єктом** нашого дослідження стали фраземи говірок української мови на позначення мовленнєвої діяльності людини.

Предмет дослідження – структурно-семантичні моделі фразем на позначення процесів мовлення у західноподільських говірках.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дипломної роботи пов'язана з дослідженням, яке здійснюється в навчально-науковій лабораторії діалектологічних досліджень Кам'янець-Подільського національного університету імені Іана Огієнка в рамках програми вивчення діалектної лексики і фразеології української мови.

Метою дипломної роботи є опис семантико-структурних особливостей фразем західноподільського діалектного мовлення на позначення процесів мовлення в аспекті їх значеннєвої структури та граматичних особливостей.

Відповідно до цієї мети визначено такі основні **завдання**:

1) зібрати та систематизувати матеріал, що репрезентує парадигматичні вияви фразем семантичного поля «Мовлення людини» на основі власних польових записів, картотеки навчально-наукової лабораторії з діалектологічних досліджень та фольклорно-етнографічних публікацій;

2) простежити семантико-граматичні особливості фразем, що складають ядро подільської фразеології загалом;

3) виявити особливості організації фразеологічних одиниць в окремих лексико-семантичних групах;

4) виділити структурно-семантичні моделі фразем та визначити ареали найвищої або найнижчої інтенсивності їх варіювання;

5) визначити найпродуктивніші образні конкретизатори в межах структурно-семантичних моделей;

б) підготувати завдання для вивчення фразеології української мови.

Ці завдання вимагають чіткого визначення основної термінології.

У роботі використано традиційні терміни: фразеологія, фраземіка – для найменування усього класу одиниць дослідження та лінгвістичної дисципліни, а фразеологічна одиниця (ФО) – для найменування одиниці фразеології. Як синонім ФО в дослідженні вживаються терміни фразеологізм, фразема.

ФО визначаємо як самостійну одиницю мови, “яка характеризується фраземним значенням, компонентним складом та граматичними категоріями й виконує номінативну функцію, а разом з нею характеризує названий фраземою предмет чи його динамічні й статичні ознаки” [19, с. 238].

Джерелами дослідження послуговували власні польові записи, а також залучено матеріали картотеки кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, записи фразеографічних, пареміографічних та лексикографічних праць XIX – XX ст.

Методи дослідження. Матеріал опрацьовано за допомогою методів: *індуктивного* та *описово-аналітичного*, які використано для накопичення, систематизації та аналізу фактичного матеріалу; *зіставного* – для порівняння фразем та їхніх компонентів на міжговірковому рівні; *фразеологічної ідентифікації* – для інтерпретації фразеологічного значення. *Метод компонентного аналізу* застосовано для визначення діалектних компонентів, значення фразем, зумовленого впливом контекстного оточення, у вимірюванні рівня системних зв’язків; частково використано статичний метод.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що вперше здійснено цілісний опис семантико-структурних особливостей фразем, що характеризують мовлення людини, у подільському діалектному мовленні.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що висновки та узагальнення її можуть бути використані в дослідженнях з української діалектології, етнолінгвістики. Зіставний аналіз поширення фразем у трьох наріччях допоможуть вирішити актуальні завдання ареалогії української фраземіки, створити основу для інтерпретацій більшості фразем. Результати ареального опису на рівні фраземних моделей розширять базу для створення “Українського фразеологічного атласу”.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження знайдуть практичне застосування на заняттях з української діалектології, читанні основних курсів (фонетики, лексики та фразеології сучасної української мови, вступу до мовознавства), спецкурсів та спецсеминарів у вищій школі, а також на уроках рідної мови в закладах середньої освіти.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та на звітних студентських конференціях (2019–2021 рр.); X Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» (м. Вінниця, 8-9 квітня 2021 р.).

Структура роботи. Дипломна робота складається зі списку населених пунктів, умовних скорочень джерел, вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи – 97 сторінок.

ВИСНОВКИ

Мова – найважливіший засіб формування і зберігання знань людини про об'єктивний світ, зафіксованих у слові. Сукупність цих знань, збережених у мовній формі творить мовну картину світу, її суб'єктивний образ об'єктивної реальності. Кожна людина по-своєму і неповторно відтворює світ, а через мову відображає спосіб сприйняття і його концептуалізацію тим чи тим етносом, що вирізняється історією, культурою, своїми цінностями. Кожна національна мова – це універсальна система істин, знань, зумовлена своєю психологією народу.

Мова, через значення слова, представляє той чи той предмет об'єктивної картини світу, у сукупності ж – концептуалізує її. Мовна картина відображає у вербальних формах дійсність, яка сприймається свідомістю.

Однією з найважливіших складових мовної картини світу є фразеологічна картина світу, основними ознаками якої можна вважати антропоцентричність та пейоративність. Численні дослідження, присвячені вивченню фразеологічних одиниць, засвідчують, що переважна більшість останніх пов'язана з характеристикою людини як біологічного, так і соціального виду.

Фіксація та опрацювання фразеології говорів української мови, як і інших слов'янських, завжди будуть актуальними завданнями з огляду на важливі риси фразеологічних одиниць – динамічність, варіативність, тематична необмеженість та ін.

Словники ареальних фразеологізмів мають особливі параметри лексикографічного опису одиниць: відбір матеріалу, декодування фразеологічного значення, інтерпретація емоційно-експресивних значень, принцип розміщення матеріалу, ілюстративний матеріал.

Фраземіка західноподільського діалектного мовлення становить чималий пласт у фраземній системі української мови. Об'єктом нашого дослідження стали фраземи, які є ядром системи подільського діалекту і

лінгвалізують ознаки, дії та стани, що пов'язані з мовленням людини. Аналіз фраземіки говірок дозволяє зробити такі висновки.

У говірках Західного Поділля, як і в інших українських, значне місце посідають загальноукраїнські фраземи, в яких виразно відбито загальнонародне вміння спостерігати і поєднувати найбільш суттєве від часто повторюваних явищ та вражень від них.

Фраземний фонд цих говірок засвідчує його численність у мовленнєвій практиці їх носіїв та беззаперечний чітко виражений антропоцентричний характер діалектних фразем.

Фразеосемантичне поле “Мовленнєва діяльність” у говірках Західного Поділля характеризується широкою продуктивністю та активним вживанням в усному мовленні.

Досить чисельними є також фраземи, які, позначаючи процес говорити, додатково: 1) вказують на фізичний аспект говоріння; 2) дають характеристику мовцеві через особливості здійснюваної ним мовленнєвої діяльності; 3) дають характеристику суті сказаного, його змісту.

Найбільш численними в цих підгрупах є фраземи зі значенням відхилення від теми розмови як негативно оцінюваних марнослів'я, нісенітниця. Частотність негативно конотованих фразем зумовлена загальною закономірністю фразеосистем мов світу. Фразеологізми здебільшого характеризують мовні дії у плані їхнього звукового сприйняття слухачем, інші охоплюють знаки якісних властивостей змісту мовлення. Фонаційні сталі вислови позначають темп мовлення: 1) швидко; 2) повільно; 3) гучність; 4) тихо; 5) голосно; 6) уривчастість; 7) чіткість; 8) монотонність; 9) невиразність. Цікаво, що гучність мовлення оцінюється українським етносом узагалі як негативна ознака, про що свідчить семантика фразем, переважно із метонімізованими компонентами *горло, рот, нуп, живіт* тощо, а також при уподібненні мовних дій із звуками, які видають негативно оцінювані тварини:

Аналіз дає змогу виділити 4 семантичні ряди, в межах яких виявлено 7 структурно-семантичних моделей та 3 семантичні моделі: “говорить + як + пристрій, знаряддя праці = базікати”; “розкрити + іменник зі значенням *рот* = голосно говорити”; “закрити + рот = мовчати”; “здійняти (наробити) + крик(у) = кричати”; “закрити + рот = мовчати”; “молоти + язиком + як + тварина (птаха) + хвостом = базікати”; “говорити + ніби + отруйної рослини + наїстися = говорити дурниці”.

Матеріали діалектного мовлення з більшості території України засвідчують, що фраземіка говірок загалом відбиває історичний досвід народу, його побут, матеріальну та духовну культуру, сприйняття та ставлення до них людини.

У вивченні особливостей говірок через базу текстів, що демонструють реальну мовну картину окремо визначеної території, цінними будуть активне й пасивне спостереження. Найбільш результативним є тривале перебування в певному говірковому середовищі, коли реципієнт звикає до спілкування, не зосереджується на доборі, на його думку, “правильних”, “грамотних” слів, а заглиблений у спогади подій, переживань, емоцій тощо.

Найбільше увиразнюють фраземи говіркового мовлення лексичні діалектизми, що виступають у компонентному складі часто однакових за семантикою одиниць. На відміну від тотожних фразем, більшість яких фіксована в суміжних зонах, сталі вислови, які протиставляються діалектизмом, побутують, як правило, у дистантних ареалах.

Носії говірок здебільшого намагаються чіткіше й повніше передати співрозмовнику зміст свого повідомлення, найтонші емоції та стани, дошукуючи слова, вдалі фразеологічні одиниці. Аналіз матеріалу доводить, що в текстах діалектного мовлення можна спостерігати активізацію всіх потенційних можливостей фразеологічної одиниці, що доводить її багатоплановість, а також продукування нових семантичних відтінків з метою привернення уваги слухача. У певних ситуаціях мовці вживають

фраземи з метою конкретизувати, деталізувати, дати точнішу характеристику чогось (когось), передати свої вже пережиті емоції словесними засобами. Особливо цінним є те, що на тлі фразеології розкривається рівень мовної компетенції діалектоносія, додаткова інформація про реальне мовлення у просторі.

Ареальний аналіз сталих мовних одиниць українського говіркового мовлення дозволив виділити в межах ФСП “Мовленнєва діяльність людини” 8 семантичних рядів, у яких виявлено ареальну проекцію 11 структурно-семантичних і 4 семантичних моделей. На рівні структурно-семантичних моделей аналізованого поля ми визначили 3 ареальних зони: 1) спільноукраїнську – 1 модель; 2) південно-західну – 3 моделі; 3) південно-західно/південно-східну – 7. На рівні образних конкретизаторів виділено 6 внутрішньомодельних ізоглос: 1) південно-західних – 2; 2) південно-західно/південно-східних – 2; 3) північно/південно-західних – 2.

Отже, фраземи українського говіркового мовлення, що позначають мовну діяльність людини, втілюють влучні, емоційно заряджені, функціонально забарвлені характеристики, які надає народ власним мовним діям. Як стійкі позначення, фразеологічні одиниці є засобами зберігання та трансляції знань, уявлень, образів певного етносу, а тому позначають стереотипи етносвідомості.

Дослідження стану сучасної літературної мови в усіх її функціональних і стильових різновидах неодмінно пов'язане з вивченням її джерел. Як відомо, саме народнорозмовна основа стала підґрунтям для формування мови літературної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефіренко М. Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики. *Мовознавство*. 1988. № 3. С. 33–41.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища шк., 1987. 134 с.
3. Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін –Луцьк, 2003. 178 с.
4. Аркушин Г. Л. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині. Луцьк–Люблін, 2005. 198 с.
5. Бабич Н. Д. О фразеологическом словаре буковинских говоров. *Вопр. фразеологии*. Тр. СамГУ. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 5–13.
6. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Концептуальная модель значения идиомы. *Когнитивные аспекты лексики*. Тверь, 1991. С. 42–56.
7. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. *Мовознавство*. 1974. №2. С. 15–19.
8. Бігусяк М. Із спостережень над обрядовою фразеологією гуцульських говірок. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : збірник наукових праць. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь професора Йосипа Дзендзелівського. Вип. 4. Ужгород, 2001. С. 109–111.
9. Вархол Н.Д, Івченко А. О. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. 160 с.
10. Гвоздарев Ю. А. Фразеологические группы ФЕ, их структура й представление в идеографических словарях. Фразеологические словари й компьютерная фразеология : тез. сообщ. школы-семинара 13-17 ноября 1990 г. Орел, 1990. С. 48–49.
11. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. 2-е вид.,

випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284 с.

12. Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл. : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01. Харків, 1996. 181 с.
13. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору. Поділля: історико-етнографічне дослідження / укл. Артюх Л.Ф., Балушок В.Г., Болтарович З.Є. та ін. Київ : Доля, 1994. С. 74–84.
14. Грищенко П. П. Матеріали для діалектного фразеологічного словаря українського Полесья (с. Лучанки Овручського р-на Житомирської обл.). Вопросы фразеологии. Тр. СамГУ. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 162–177.
15. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию : пер. с нем. Москва : ОАО ИГ "Прогресс", 2000. 400 с.
16. Демиденко Г. Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокультурі : монографія. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2014. 175 с.
17. Демський М. Т. Деякі особливості бойківської дієслівної фраземіки. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології* : тези доп. Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. С. 90–91.
18. Демський М. Т. Деякі особливості бойківської фразеології. *Структура українських говорів*. Київ : Наук. Думка, 1982. С. 176–182.
19. Демський М. Т. Суть фраземи, її ономасіологічні функції й особливості номінації (Матеріали до ідеографічного Словника українських фразем). *Записки НТШ*. Львів, 1990. Т. ССХІХІ. С. 238–265.
20. Дзендзелевский И. А. Фразеология как материал для реконструкции (палеонтологии) утраченных лексем и их ареалов. Русское и славянское языкознание. *Сборник статей к 70-летию члена-корреспондента АН СССР Р.И.Аванесова*. Москва : Наука, 1972. С. 83–91.
21. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл.України (лексика). Ужгород : Вид-во Наук. тов.-во ім. Т.Г. Шевченка у Львові, 1993. Ч. III. 464 с.

22. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика) : у 2 ч. Ужгород : Вид-во Ужгород. держ. ун-ту, 1958-1960. Ч. 1–2.
23. Добролюжа Г. Идеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. Київ, 1997. 169 с.
24. Доленко М. Т. Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолья. *Вопр. фразеології. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. № 8 С. 131–161.
25. Забуранна О. В. Антропоцентризм у сфері фразеологічного значення (на матеріалі перської та української мови). *Мовознавство*. 2003. №1. С. 55–59.
26. Івченко А. О. Ареальний опис фразеології українських народних говорів. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Нова серія. Харків, 1995. Т. 5. С. 155–168.
27. Івченко А. О. Здобутки і перспективи етимологічних досліджень української фразеології. *Другий Міжнародний конгрес україністів. Доповіді і повідомлення*. *Мовознавство* (Львів, 22–28 серпня 1993 р.). Львів, 1993. С. 178–183.
28. Івченко А. О. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини. *Збірник Харківського історико-географічного товариства*. Нова серія. Харків, 1993. Т.1. С. 153–162.
29. Івченко А. О. Проблеми ідентифікації ономастичної фразеології. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Нова серія. Харків, 1993. Т.1. С. 111–116.
30. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. *Харківське історико-філологічне товариство*. *Наукова бібліотека*. Харків : Око, 1996. 158 с. (Наукові розвідки; Т.1).
31. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія. Харків : Фоліо, 1999. 304 с.
32. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом

- «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. 20 с.
33. Коваленко Н. Д. Матеріали до словника фразем західноподільських говірок. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : збірник наукових праць. Ужгород, 2001. Вип. 4. С. 253–257.
34. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 2001. 384 с.
35. Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Рута», 2019. 412 с.
36. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.
37. Коваленко Н. Д. Фразеологія в українському діалектному мовленні. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2021. 404 с.
38. Коваленко Н.Д. Лексикографічний опис фразем західноподільських говірок. *Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. С. 379–391.
39. Кожуховська Л. П. Збагачення мовлення учнів 5–7 класів українською фразеологією : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1999. 19 с.
40. Кононенко В. І. Мова і народна культура. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 62–69.
41. Кононенко В. І. Українська народна фраземіка: трансформація образу. *Мовознавство*. 1993. № 5. С. 21–26.
42. Кравцова С. И. Фразеологические единицы со значением количества в русском языке (в сопоставлении с украинским) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Ростов-на-Дону, 1981. 21 с.
43. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурология. Москва, 2002. 236 с.
44. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Ф.; под общей ред.

Е.С. Кубряковой. Москва, 1996. 245 с.

45. Крисенко Т. В. Фразеологічні одиниці зі значенням говоріння в прагматичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. 20 с.

46. Кубрякова Е. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. Москва, 1988. С. 142–172.

47. Лавер В. И. Об одной семантической группе фразеологизмов в украинских говорах Закарпатской области УССР. *Вопросы фразеологии. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 58–66.

48. Лавер В. И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Київ, 1992. 50 с.

49. Ларін Б. О. Про народну фразеологію. *Праці X Республіканської діалектологічної наради*. Київ : Вид-во АН УРСР. С. 52–64.

50. Левченко О. П. Фразеологічна репрезентація світу. *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. праць. Київ, 2002. С. 307–315.

51. Леонтьев А. Н. Мышление. *Философская энциклопедия*. Москва, 1964. Т. 3. С. 518.

52. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва : Изд. центр "Академия", 2004. 208 с.

53. Мацюк 2006: Мацюк З. С. Із народу не викинеш. Діалектний словник фразеологізмів. Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 136 с.

54. Мацюк 2011: Мацюк З. С. Людина і її буття у західнополіській фразеології : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2011. 375 с.

55. Мацюк 2013: Мацюк З. С. Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 476 с.

56. Мацюк З.С. Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк, 2013. 476 с.

57. Медведєв Ф. П. Діалектні та архаїчні компоненти фразеологізмів – важливе джерело вивчення історії розвитку та стилістичних функцій словникового складу сучасної української літературної мови. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови* : тези доп. Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. С. 96–98.
58. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум та ін. ; за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2004. 400 с.
59. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2001. 20 с.
60. Міняйло Р. В. Вербалізація зовнішнього вигляду людини у східнословобожанських і степових говірках (на матеріалі варіантно-синонімічних груп на означення понять «товстий»/«худий»). *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка* : Філологічні науки. № 12 (44) грудень. Луганськ, 2001. С. 201–209.
61. Мокиєнко В. М. О тематико-идеографической классификации фразеологизмов. *Словари й лингвострановедение* : сб. ст. / под ред. Е.М. Верещагина. Москва, 1982. С. 108–121.
62. Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія. Київ : Наук. думка, 1985.
63. Олійник М. Я. *Бути на Божій правді*: фразеологізми зі значенням «померти» у гуцульських говірках. *Християнство й українська мова* : матер. наук. конф. (Київ, 5–6 жовтня 2000 р.). Львів, 2000. С. 279–288.
64. Олійник М. Я. Відображення морально-етичних якостей людини засобами гуцульської фразеології. *Вісник Черкаського університету*. Черкаси, 2001. Вип. 25. С. 36–42.
65. Олійник М. Я. Етнокультурна конотація фразеологізмів гуцульських говірок і способи її реалізації. *Діалектологічні студії. 2.* : Мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 174–181.

66. Олійник М. Я. Жіноча тематика у фразеології гуцульських говірок. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка*: Луганськ, 2001. № 12 (44). С. 192–197.
67. Олійник М. Я. *За лісом, за пралісом рябенька крайка лежить*: фразеологізми, пов'язані з поняттям «змія» в гуцульських говірках. *Гуцульські говірки : Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів, 2000. С. 192–201.
68. Олійник М. Я. Компаративні сполуки з компонентом-ентонімом у гуцульських говірках (на тлі загальнонародної компаративної фразеології). *Вісник Львівського університету*. Львів, 2000. Вип. 29. С. 116–123.
69. Олійник М. Я. Фразеологізми зі значенням 'ледарювати' в гуцульських говірках. *Волинь-Житомирщина : Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. №6. Житомир, 2001. С. 274–280.
70. Олійник М. Я. Характеристика сімейного життя засобами фразеології гуцульських говірок. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць. Ужгород, 2001. Вип. 4. С. 390–393.
71. Паршин П. Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века. *Вопросы языкознания*. 1996. №2. С. 19–42.
72. Постовалова В. И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии). *Фразеология в контексте культуры*. Москва, 1999. С. 25–33.
73. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01.; 10.02.02. Дніпропетровськ, 1997. 50 с.
74. Прадід Ю. Ф. *Фразеологічна ідеографія (проблеми досліджень)*. Київ–Сімферополь, 1997. 230 с.
75. Прадід Ю. Ф., Грозян Н.Ф. Актуальные теоретические проблемы идеографической идеографии. *Ономастика і апелятиви* : зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 1998. Вип. 4. С. 102–105.
76. Редин П. А. Фразеологизмы с пространственным и временным

- значением в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Харків, 1989. 20 с.
77. Ройзензон Л.И. Фразеология и страноведение. *Бюллетень по фразеологии*. 1972. № 1. С. 15-21.
78. Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира / Б. А.Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. Москва : Наука, 1988. 216 с.
79. Рыжков В. А. Особенности стереотипизации, необходимо сопровождающей социализацию индивида в рамках определённой национально-культурной общности. Языковое сознание: Стереотипы и творчество. Москва, 1988. С. 34–40.
80. Рязановский Л. М. Идеографические аспекты немецкой фразеологии: Темпоральная фразеология. Санкт-Петербург, 1997. 212 с.
81. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). Київ–Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
82. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : «Довкілля». Київ, 2006. 716 с.
83. Скоробагатько Н. Антропологічний переворот у лінгвістиці. Сучасні вектори дослідження фразеології. *Вісник Прикарпатського університету*. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. Вип. XI–XVIII. С. 669–671.
84. Соловець Л. О. Робота над фразеологізмами як засіб формування культури спілкування молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2004. 22 с.
85. Тесленко О. В. Міжпредметні зв'язки у процесі вивчення фразеології української мови в 5–7 класах загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2000. 16 с.
86. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2003. 361 с.

87. Ужченко В. Д. Актуальні завдання східноукраїнської фразеологічної ареалогії: Семантичний і лінгвокультурний аспекти. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка*. Луганськ, 2001. № 12 (44). С. 176–184.
88. Ужченко В. Д. Внесок учених Луганського педагогічного університету у вивчення української лексики і фразеології східноукраїнського регіону (1991–2000). *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка : Філологічні науки*. № 3. Луганськ, 2001. С. 6–17.
89. Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.02. Луганськ, 1994. 453 с.
90. Ужченко В. Д. Культурологічно-етимологічнаексплікація фразеологізмів. *Діалектологічні студії. 3. : зб. пам'яті Ярослави Закревської / відп. ред. П. Ю. Гриценко, Н. В. Хобзей*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 348–358.
91. Ужченко В. Д. Матеріали до фразеологічного словника східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 1993. 112 с.
92. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму. Київ : Рад. шк., 1988. 279 с.
93. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія. Харків, 1990. 230 с.
94. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 2002. 263 с.
95. Ужченко Д. В. Семантико-структурі аспекти народження східноукраїнських фразеологізмів. *Діалектологічні студії. 2. : Мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 167–173.
96. Ужченко Д. В. Семантичний центр фразеологізму – образний конкретизатор – образний визначник. *Вісник ЛДПУ імені Тараса Шевченка : Філологічні науки*. Луганськ, 2001. № 3. С. 77–83.

97. Ужченко Д. В. Структурно-семантичний аналіз східноукраїнської фразеології. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка : Філологічні науки*. Луганськ, 2001. № 12 (44). С. 185–192.
98. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. Київ : „Укр. енцикл.”, 2000. 752 с.
99. Форостюк Т. В. Активізація пізнавальної діяльності учнів 5–6 класів у процесі вивчення лексики й фразеології української мови : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2000. 19 с.
100. Форостюк Т. В. Тесленко О. В. Соловець Л. О. Мисан І. В. Мисан І. В. Психолінгвістичний та лінгводидактичний аспекти фразеології. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2013. № 13 (272), Ч. III. С. 275–282.
101. Чабаненко В. А. Фразеологія говірок Нижньої Наддніпрянщини. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови* : тези доп. Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. С. 105–106.
102. Щербакова Н. В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Харків, 2002. 20 с.
103. Эмирова А. М. К концепции фразеологических идеографических словарей. Фразеологические словари й компьютерная фразеология : тез. сообщ. школы-семинара 13–17 ноября 1990 г. Орел, 1990. С. 25–26.
104. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. Ташкент : Изд-во “Фан” Узб. ССР, 1988. 172 с.
105. Юрченко А. С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И. Украинский диалектный словарь Харьковской области (фрагменты словаря). *Вопр. фразеології*. Тр. СамГУ. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 192–207.
106. Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа при ХДУ, 1993. 172 с.